

UHANALAISEN KIELEN ELVYTYS: ESIMERKKINÄ INARINSAAME

MARJA-LIISA OLTHUIS

Inarinsaame on luokiteltu kansainvälisesti erittäin uhanalaiseksi kieleksi, ja sitä on aktiivisesti ryhdytty elvyttämään vuonna 1986. Usein uhanalaisen kielen elvytykseksi ja elpymiseksi ymmärretään vain niin sanotun kielipesämetodin käyttö eli se, että alle kouluikäiset lapset oppivat vähemmistökielen ja ryhtyvät puhumaan sitä. Inarinsaamen tapauksessa tämä on ymmärrettävää siinä mielessä, että kielipesän toiminta on ollut viime vuosina näkyvin osa inarinsaamelaista kulttuuria ja identiteettiä. Todellisuudessa kuitenkin kielen elvytys on kuvattava jatkumona, eli kielipesä on vain alkupää niin sanottujen kielensäilyttäjäien ketjussa. Kielen elvytykseen kuuluu olennaisena osana myös yhteiskunnallisen statuksen luominen kielelle, jotta sillä tulevaisuudessa-kin olisi pohja säilyä. Inarinsaamen statusta ollaan parhaillaan luomassa kehittämällä kieltä koulujen opetuksen tarpeisiin ja saamelaisen yhteiskunnan virkakieleksi.

Jotta kielen elvytystyöstä ja elpymisestä saisi kokonaiskuvan, tulisi kielipesämetodia tarkastella yhdessä niiden tekijöiden kanssa, jotka liittyvät kielen säilyttämiseen ja statuksen luomiseen. Katsaukseni on kuvaus inarinsaamen kielen elvytystyöstä. Inarinsaamen malli tuskin sopii sellaisenaan kaikkien vähemmistökielten elvytykseen, mutta se lienee kuitenkin soveltuvin osin käyttökelpoinen esimerkki muille.

INARINSAAME UHANALAISENA KIELENÄ

Inarinsaamen kieli on aina ollut pieni vähemmistökieli: sen puhujamäärä lienee ollut korkeimmillaan tuhatkunta puhujaa. Myös puhuma-alueeltaan inarinsaame on aina ollut

hyvin rajoittunut kieli. Sitä puhutaan Inarinjärven rannoilla sijaitseissa viidessä kylässä: Ivalossa, Inarissa, Kaamasessa, Partakossa ja Nellimissä. (Olthuis 2000: 568.) Näistä kylistä Kaamanen, Partakko ja Nellim ovat erittäin harvaan asuttuja. Kaikkialla kuitenkin näkyy saamelaisten voimakas suomenkielistyminen.

Jo entuudestaan pienen kielen puhujamäärää on merkittävästi vähentänyt suomenkielisen koulun tulo: kun saamenkieliset lapset joutuivat ummikoina suomenkieliseen kouluun, alkoi raju kielenvaihtoprosessi, jonka seurauksena inarinsaamen kielen puhujien määrä nopeasti väheni. Uusimpien tietojen mukaan inarinsaamen puhujia on jäljellä noin 350 (Olthuis 2000: 569; Lehtola 1997: 64), kun vielä 1980-luvun alussa puhujamääräksi arvioitiin noin 450 henkeä (ks. Korhonen 1981: 18). Lea Laitinen (1999: 123) arvelee, että puhujamäärä voisi olla kaksinkertainen nykyiseen verrattuna, elleivät niin monet olisi viime vuosisadalla menettäneet äidinkieltänsä. Vielä 1980-luvun puolivälissä kielen nopea kuolema näyttikin vääjäämättömältä. Nyt kuitenkin 15 vuotta jatkunut kielen elvytys tuottaa tulosta: kielen puhujamäärän lasku on saatu pysähtymään ja kielen yhteiskunnallinen asema kohenemaan.

Inarinsaamen kielen nopea syöksykierre alkoi 1950-luvulla kansakoulun tulon myötä. Ennen kansakoulua kirkko oli vastuussa saamelaislasten opetuksesta, jolloin koulua pidettiin niin sanotussa kiertokoulussa. Lasten opetuksesta vastasivat katekeetat, jotka kulkivat talosta taloon opettamassa lapsia näiden omassa ympäristössä. Vaikka virallisena opetuksen kielenä olikin suomi ja kristinopin pääkohdat oli opeteltava suomeksi, umikkolapsia opetettiin silti heidän omalla äidinkielellään saameksi. Kun kiertokoulu lakautettiin ja sen tilalle tuli kansakoulu, myös saamelaislasten opetus muuttui: opetuksen kieleksi tuli ainoastaan suomi, ja opettajat olivat suomenkielisiä. Koska useimmat saamelaislapset asuivat kaukana koulusta, he muuttivat koulun asuntolaan koko lukukaudeksi, ja kotiin he pääsivät ainoastaan pitkille lomille. Saamen puhuminen kouluympäristössä oli kiellettyä, ja siitä rangaistiin. Nämä saamelaislapset suomenkielistettiin nopeasti, eivätkä he myöhemmin halunneet omien lastensa kokevan samanlaista nöyryytystä kuin mitä he itse olivat kokeneet siirtyessään saamenkielisinä ummikoina täysin suomenkieliseen kouluympäristöön: he puhuivat tietoisesti omille lapsilleen vain suomea, ja näin seuraavasta sukupolvesta tulikin suomenkielinen. Tämän sukupolven suomenkielistyminen uhkasikin koitua inarinsaamen kielen kohtaloksi. (Ks. tarkemmin esim. Olthuis 2000: 571–572; Laitinen 1999: 123.)

KIELEN ELVYTYS ALKAA

1970-luvulla alkoi näkyä yleismaailmallinen kiinnostus vähemmistökieliä kohtaan, mikä näkyi myös saamelaiskielten parissa: inarinsaame vakiinnutti paikkansa Saamelaisradiossa, inarinsaamenkielistä hengellistä kirjallisuutta julkaistiin ja inarinsaamen kouluopetus aloitettiin vuonna 1976.¹

Inarinsaamen kielen varsinaisen elvytyksen voidaan katsoa alkaneen vuonna 1986, kun *Anarâškielâ Servi* eli *Inarinsaamen kielen yhdistys* perustettiin. Yhdistyksen näkyvimpä-

¹ Inarinsaamen renessanssia olen kuvannut yksityiskohtaisesti Virittäjän numerossa 4/2000.

nä toimenkuvana on ollut inarinsaamen kielen yhteiskunnallisen aseman parantaminen. Konkreettina tuloksena yhdistyksen työstä on inarinsaamen kielipesän pystyttäminen sekä inarinsaamen kielen ortografian vakiintuminen ja inarinsaamenkielinen julkaisutoiminta. (Ks. Olthuis 2000: 527–528.) Laitinen (1999: 124) toteaa: »Merkkipylyväänä inarinsaamen elvytyksessä voi pitää niiden seuran aktivistien rohkeaa ratkaisua, jotka alkoivat puhua 1980-luvulla syntyneille lapsilleen alusta asti inarinsaamea. Vanhin näistä suoritti ensimmäisenä inarinsaamen ylioppilaskokeen ja työskenteli sitten kielipesässä lasten suuresti rakastamana isonaveljenä. Seuraava taas kirjoitti 16-vuotiaana ensimmäisen inarinsaamelaisen romaanin.»

KIELEN SÄILYMISEN EDELLYTYSIÄ

Kielen säilyminen on kiinteästi sidoksissa siihen ympäristöön, jossa kieltä käytetään, ja näin ollen kielen säilymistä edistävät tekijät onkin etsittävä kielenpuhujien arkipäivästä. Ne löytyvät kotipiiristä ja suvusta, päiväkodista, koulusta ja saamelaisesta yhteiskunnasta. Kaikki nämä tekijät yhdessä muodostavat niin sanotun kielensäilyttäjien ketjun, jonka eri osien saumaton yhteistyö luo kielelle edellytykset säilyä.

Kun inarinsaamea ryhdyttiin elvyttämään vuonna 1986, edessä oli ensin kielensäilyttäjien ketjun täydellinen kokoaminen, ja ensi näkymä tulevaan työskentelyyn oli lohduton:

- 1) Kotipiirissä ei enää juurikaan käytetty saamea. Suvussa vanhempia kielenpuhujia vielä oli, mutta keskustelukieli vaihtui suomeksi, jos keskusteluun otti osaa yksikin saamea osaamaton. Lisäksi saamelaiset olivat edellisinä vuosikymmeninä niin tottuneet puhumaan keskenään suomea, että saamenkielinen keskustelu koettiin vaivalloiseksi. Lisäksi saamen puhumista edelleen hävettiin. Inarinsaame ei siis enää muutamaa poikkeusperhettä lukuunottamatta siirtynyt luonnollisesti sukupolvelta toiselle.
- 2) Inarinsaamenkielistä päiväkotia ei ollut, koska ei ollut kieltä puhuvia lapsiakaan, eikä tällöin edes käyty keskustelua vähemmistökielisen päiväkodin tarpeellisuudesta. Ainoastaan muutamilla inarinsaamen aktivisteilla oli visio niin sanotusta kielipesämetodista — ei niinkään inarinsaamenkielisenä päiväkotina vaan kielenoppimisen paikkana lapsille.
- 3) Koulut oli jo 1950-luvulla suomenkielistetty. Vuonna 1976 oli aloitettu inarinsaamen kielen opetus kouluissa, mutta tämä opetus käsitti kuitenkin ainoastaan pari viikkotuntia, eikä näin pieni määrä missään tapauksessa ollut riittävä kokonaisen kielen elvytykseen. Koska lasten äidinkielenä oli suomi, ei saamenkielisen opetuksen käynnistäminenkään ollut tuolloin mahdollista eikä edes ajankohtaista.
- 4) Saamelaisessa yhteiskunnassa inarinsaamella ei aluksi ollut jalansijaa. Kun kyse oli niin sanotusta »saamen kielestä», tämän termin alle saatiin helposti mahtumaan kaikki Suomen saamelaiskielet, ja päälle päin kaikki tuntui sujuvan ongelmitta: »saamen kielelle» myönnettiin tukea, sillä jopa julkaistiin kirjallisuutta ja sillä oli kohtalainen yhteiskunnallinen asemakin. Kukaan ei kuitenkaan koskaan pysähtynyt miettimään, mistä saamelaiskielestä todella oli kyse. (Ks. Olthuis 2000: 572; Laitinen 1999: 123.) Inarinsaamelainen vaikuttaja ja opettaja Matti Morottaja (1997: 2) toteaa osuvasti: »Oli ilmeistä, ettei saamelaispoliitikkojen keskuudessa ollut yhtään inarinsaamelaista, ja kaikki saamelaisille tarkoitetut edut alkoivat mennä pohjoissaamelaisille, sillä

he olivat niin vahvoja, ja koltansaamelaisille, sillä heidän kielensä asema oli niin heikko.»

KIELENSÄILYTTÄJIEN KETJUN KOKOAMINEN

Koska kielellä ei ollut lainkaan asemaa yhteiskunnan kielenä eikä edes kodin kielenä, oli niin sanottujen kielensäilyttäjiensä ketjun kokoaminen aloitettava alusta. Ensimmäinen oli luotava puitteet, jotta kieli saatiin taas siirtymään luonnollisena kielenä tuleville sukupolville. Tätä varten Inarinsaamen kielen yhdistys perusti inarinsaamen kielipesän. Lisäksi kielen yhteiskunnallista asemaa oli parannettava, sillä kielen saaminen pelkäksi lasten äidinkieleksi ei riittänyt: heidän eivät pystyneet käyttämään sitä kotikielenään. Kielen yhteiskunnallisen aseman parantamisessa merkittävänä tukena ovat olleet Suomen Saamelaiskäräjät, Inarin kunta sekä myöhemmin myös Saamelaisalueen koulutuskeskus ja Oulun yliopisto. Näiden roolista kielen elvytyksessä puhun tuonnempana.

KIELIPESÄ KIELEN ELVYTTÄJÄNÄ

Koska inarinsaame ei enää 1990-luvun alussa ollut yhdenkään alle kouluikäisen lapsen äidinkieli, täytyi lasten saada inarinsaamen kielen taitonsa kodin ulkopuolelta. Tätä varten Inarinsaamen kielen yhdistys otti mallia maorien keskuudessa käyttöön otetusta kielipesämetodista. Tämän metodin tarkoituksena on saada alle kouluikäiset lapset omaksumaan häviämisen alla oleva kieli. Metodissa käytetään hyväksi lapsen luontaista kykyä oppia helposti useampia kieliä rinnakkain. Lapset ovat kielipesässä kokopäivähoidossa viitenä päivänä viikossa, ja siellä heille luodaan täysin inarinsaamenkielinen ympäristö. Hoitajat ymmärtävät suomea, jota lapset aluksi heille puhuvat, mutta he käyttävät lasten kanssa ja keskenään kommunikoidessaan yksinomaan saamea. Kielipesässä leikki, toiminta ja kaikki päivittäiset askareet tapahtuvat saameksi. Lapset oppivat ensin toistamaan hoitajiensa sanoja ja lauseita ja vähitellen siirtyvät itsekin puhumaan kieltä. (Ks. myös Laitinen 1999: 125.) Kielipesän tulokset ensimmäisten viiden vuoden osalta ovat olleet erittäin positiivisia: kielipesässä pitkään olleiden lasten inarinsaamen taito on erinomainen, ja sitä voidaan pitää äidinkielenomaisena.

Kielipesä alkoi toimia vuonna 1997, kun Inarinsaamen kielen yhdistys sai Suomen Kulttuurirahastolta 1,5 miljoonan markan apurahan, joka takasi kielipesätoiminnan rahoituksen viideksi vuodeksi. Tämän jälkeen Suomen Kulttuurirahasto myönsi yhdistykselle vielä kaksi jatkoapurahaa, joiden turvin tämä pystyi rakennuttamaan kielipesätalon sekä jatkamaan kielipesätoimintaa puolella vuodella. Samalla kielipesälle etsittiin pysyvää valtionrahoitusta. (Ks. Laitinen 1999: 122–125; Olthuis 2000: 573.) Pian kielipesäasiasta muodostui heitto pussi eri ministeriöiden välillä: kielipesä tuntui kuuluvan sosiaali- ja terveysministeriöön sen perusteella, että se toimi päiväkotimaisesti alle kouluikäisten lasten hoitopaikkana, ja toisaalta se tuntui olevan opetusministeriön asia sen vuoksi, että kyseessä oli ensisijaisesti kielen oppiminen. Lopputuloksena useiden ministeriökierrosten jälkeen oli se, ettei laki tuntenut kielipesää, ja näin ollen kielipesätoiminta katsottiin valtion taholta vapaaehtoistoiminnaksi, jolle ei tarvinnut myöntää valtion rahoitusta.

▷

Vuoden 2001 aikana ongelmallisesta *kielipesä*-termistä luovuttiin, ja vanhan kielipesän toimintaa jatkamaan perustettiin inarinsaamenkielinen ryhmäperhepäiväkoti. Tällöin väliaikainen rahoitus päiväkotitoimintaan järjestyi saamelaisille tarkoitetuilla sosiaali- ja terveyspalvelurahoilla, joita Inarin kunta vuosittain anoo Saamelaiskäräjiltä.² Tällöin pystyttiin vetoamaan lakiin, sillä lasten *äidinkielen* päivähoiton järjestäminen on lakisääteistä. Ryhmäperhepäiväkotihanke perusteltiin siten, että kielipesätoiminnan aikana lapset olivat omaksuneet inarinsaamen kielen niin hyvin, että heidän kielitaitonsa oli rinnastettavissa äidinkielenomaiseksi, ja näin ollen tarve inarinsaamenkieliseen päiväkotiin oli olemassa. Aiemmin kuitenkin kielipesän rahoittaminen päivähoitorahoilla oli kaatunut juuri kielikysymykseen, kun kunnallispolitiikassa kielipesälästen äidinkieleksi oli katsottu suomi. Tosin nyt on taas muutamia perheitä, joissa lasten äidinkieleksi on virallisesti ilmoitettu inarinsaame.

Tätä kirjoitettaessa inarinsaamenkielisen ryhmäperhepäiväkodin rahoitus on turvattu ainoastaan vuoden 2003 loppuun saakka, minkä jälkeen sen rahoitus on taas avoinna. Suomen Saamelaiskäräjät, Inarinsaamen kielen yhdistys ja Inarin kunta yrittävät yhdessä hakea valtiolta niin sanottua »korvamerkittyä rahaa» saamenkielisiä sosiaali- ja terveyspalveluja varten, joihin voitaisiin lukea myös inarinsaamenkielinen päivähoito. Toisaalta Saamelaiskäräjät on tehnyt ehdotuksen uudesta saamen kielilaista, jonka peruseriaatteen on taata saamelaiskielille sama asema kuin suomellekin saamelaisalueen kunnissa. Käytännössä tämä tietäisi sitä, että myös yhteiskunnan palvelujen tulisi olla saatavilla kaikilla saamen kielillä, mikä mahdollistaisi myös inarinsaamenkieliset päiväkotipalvelut. Saamelaiskäräjien tekemä uusi kielilakiehdotus on tätä kirjoitettaessa käsiteltävänä oikeusministeriössä, ja se tulee näillä näkymin voimaan vuonna 2004.

Kielipesän eli ryhmäperhepäiväkodin säilyttäminen, millä nimellä sitten lasten kielenelvytys kulkeekaan, on inarinsaamen kielen säilymiselle elinehto: jos kielensäilyttäjäien ketju päästetään nyt katkeamaan alkupäästä, se vie mukanaan koko kielen ja inarinsaamelaisen kulttuurin vajaassa sadassa vuodessa. Kielen elvyttäminen on pitkäaikainen prosessi, eikä kieltä missään tapauksessa saada elpymään reilun viiden vuoden kielipesätyöllä. Tähän tarvitaan ainakin niin pitkä aika, että nykyinen kielipesälästen polvi saadaan aikuistumaan ja siirtämään inarinsaame tulevillekin sukupolville.

Mikäli kielipesätoiminta saadaan säilymään, se turvaisi jatkossakin inarinsaamenkielisen peruskoulu- ja lukio-opetuksen sekä korkeakouluopetuksen eli juuri sentasaisen opetuksen, jonka käynnistämiseen on viime vuosina uhrattu paljon aikaa, ammattitaitoa ja rahaa. Jos kielipesä joudutaan sulkemaan rahanpuutteen vuoksi, on odotettavissa, että kouluopetus vaihtuu vajaassa kymmenessä vuodessa kielipesän toiminnan lakkaamisen jälkeen takaisin suomenkieliseksi niin kuin tapahtui 1950-luvullakin — tällä kertaa sellaisin seurauksin, että kieli lopullisesti menetetään. Professori Lea Laitinen kuvaa virkaanastujaisesityksessään (4.12.2002; ks. Laitinen 2003: 83–84) inarinsaamen kielen tilannetta osuvasti: »Usein uhanalaisen kielen tuho voitaisiin estää pikkurahalla ja ripauksella valtaväestön hyvää tahtoa. Hyvä esimerkki tästä on Suomessa juuri nyt yhden alkuperäiskie-

---

² Saamelaiskäräjät jakaa vuosittain sosiaali- ja terveysministeriöstä tulleet sosiaali- ja terveyspalvelurahat neljään saamelaisalueen kuntaan.

lemme, inarinsaamen tilanne. Inarinsaamelaiset ovat elvyttäneet äidinkieltään onnistuneesti muun muassa kielipesämetodilla, jonka avulla alle kouluikäiset lapset oppivat isovanhempiensa kielen. Suomen valtio ei kuitenkaan tue tätä toimintaa, vaikka siihen tarvittava summa on häviävän pieni. Se, kuinka kielen käy, ratkeaa valtion budjetissa.»

Lapsia täytyy kuitenkin motivoida käyttämään inarinsaamea kielipesän jälkeenkin, sillä suomi on edelleen heidän vahvin kielensä. Nytemmin on mahdollista, että lapset siirtyvät kielipesästä inarinsaamenkieliseen kouluopetukseen.

KOULU KIELEN ELVYTTÄJÄNÄ

Inarinsaamen kielen opetus aloitettiin peruskoulussa vuonna 1976. Aluksi opetusta järjestettiin ainoastaan pari viikkotuntia, joka ei ollut riittävä määrä kielen elvyttämiseen. Varsinainen läpimurto tapahtui kuitenkin vasta syksyllä 2000, kun inarinsaame otettiin Inarin kunnassa Inarin ala-asteella opetuksen kieleksi ja Inarin ala-asteelle perustettiin inarinsaamenkielinen luokka. Tämän mahdollisti tuolloin kolme vuotta jatkunut kielipesätoiminta, jonka aikana lapset olivat omaksuneet niin vahvan inarinsaamen taidon, että he pystyivät siirtymään kielipesästä inarinsaamenkieliseen opetukseen.

Tätä kirjoitettaessa Inarin ala-asteella opetetaan inarinsaameksi uskontoa, ympäristöoppia, matematiikkaa, musiikkia ja äidinkieltä eli inarinsaamea. Vastaisuudessa tavoitteena on siirtyä täysin inarinsaamenkieliseen opetukseen, minkä kuitenkin toistaiseksi on estänyt toisaalta puute inarinsaamenkielisistä opettajista ja toisaalta myös puute inarinsaamenkielisestä oppimateriaalista. (Näiden ongelmien ratkaisuihin kerron tuonnempana.) Suurin edistysaskel kielen elvyttämisen kannalta lienee kuitenkin se, että lapsille opetetaan kielipesässä opittua inarinsaamea äidinkielenä, jonka he ovat oppineet vasta toisena kielenään. Toisaalta inarinsaamen kielen tulo koulun opetuskieleksi ja näin ollen samalla sivistyksen kieleksi on antanut kielelle lisää statusta, ja toisin kuin 1950-luvulla, oppilaat ovat ylpeitä omasta saamelaisesta identiteetistään, jota nykyään pidetään yhteiskunnassakin luonnollisena ja positiivisena asiana.

Inarinsaamenkielistä koululuokkaa hieman aikaisemmin tulivat inarinsaamen kielen ylioppilaskirjoitukset: vuodesta 1998 lähtien inarinsaamen on voinut kirjoittaa ylioppilaskirjoituksissa joko äidinkielenä tai vieraana kielenä. Tähän mennessä kirjoittajia on ollut kymmenkunta. Näyttääkin siltä, että juuri ylioppilaskirjoitukset ovat motivoineet oppilaita tehokkaampaan inarinsaamen kielen opiskeluun. Ylioppilaskirjoituksiin on osallistunut muutamia inarinsaamen oppilaita lukion ulkopuoleltakin.

On selvää, ettei pelkästään kielipesä eikä saamenkielinen opetuskaan ala-asteen alimilla luokilla vielä säilytä kieltä: tarvitaan mahdollisuus antaa suuri osa kouluopetuksesta inarinsaameksi, mikä onkin ollut Inarin kunnan ja inarinsaamelaisten pyrkimyksenä. Näin taattaisiin se, ettei asteittaista siirtymistä osin saamenkielisestä kouluympäristöstä takaisin täysin suomenkieliseen kouluympäristöön pääsisi tapahtumaan ja ettei oppilaiden omaksuma vähemmistökieli siirtyisi vähitellen aktiiviselta tasolta passiiviselle tasolle ja lopulta käyttämättömänä unohtuisi. Täysin saamenkielisen opetuksen mahdollistamiseksi tulisi kuitenkin nopeasti kouluttaa lisää inarinsaamentaitoisia opettajia — ei pohjoissaamen ehdoilla eikä pohjoissaamen opetusohjelman kautta, mihin nykyinen »saamen kielen» opetusohjelma pakottaa, vaan räätälöimällä inarinsaamen opettajille oma kielinopetusohjelma. Osin tämä on jo pantu alulle Saamelaisalueen koulutuskeskuksen ja

Oulun yliopiston Giellagas-instituutin yhteistyönä. Myös tästä tuonnempana.

On kuitenkin korostettava sitä, että onnistuneesta kielen elvytyksestä huolimatta inarinsaame elää edelleenkin kriittistä aikaa. Lapsia ja nuoria tulee rohkaista entistä enemmän käyttämään saamea. Tämä tapahtuu luomalla heille mahdollisimman saamenkielinen ympäristö niin kotona kuin koulussakin. Koska useat vanhemmat ovat opiskelleet inarinsaamea, he pystyvät muun muassa lukemaan lapsilleen inarinsaameksi, katsomaan heidän kanssaan inarinsaamenkielisiä videoita ja vaikkapa laulamaan heidän kanssaan inarinsaameksi. Tämä on mahdollista siitä huolimatta, että vanhemmat puhuvat lapsilleen suomea. Lisäksi monen perheen tukena ovat saamentaitoiset isovanhemmat. Yhteiskunnan taas olisi huolehdittava siitä, että lapset saisivat niin vankan kielitaidon päiväkodissa ja koulussa, että heistä jatkossa tulisi saamenkielisiä vanhempia ja että heidän kauttaan kieli siirtyisi taas äidinkielenä seuraaville sukupolville.

SAAMELAISKÄRÄJÄT INARINSAAMEN ELVYTTÄJÄNÄ

Saamelaisessa yhteiskunnassa etenkin Saamelaiskäräjien³ rooli on korostunut inarinsaamen kielen elvytyksessä: sen tuki on ollut näkyvintä erityisesti saamen kielilain toteutuksen kautta sekä saamenkielisen kouluopetuksen tukemisessa.

Nykyinen saamen kielilaki, joka tuli voimaan 1992, on valmisteltu Saamelaiskäräjillä. Tämä laki turvaa saamelaisille oikeuden käyttää omaa kieltään saamelaisalueen kunnissa viranomaisten kanssa asioitaessa. Tätä kielilakia tulkitaan käytännössä siten, että tarvittaessa saamelaisille järjestetään tulkkaukspalvelut virastoissa ja siten, että virallisten ilmoitusten ja kaavakkeiden on oltava saatavilla kaikilla saamelaiskielillä. Saamen kielilain voimaantulo on teettänyt paljon käännöstöitä, ja se on tehnyt kaikista saamelaiskielistä — myös inarinsaamesta — virkakieliä. Käytännössä tämä on tiennyt kieleen valtaisaa uudissanon tulvaa, joka tulee jatkumaan vielä pitkään.

Toisena näkyvänä Saamelaiskäräjien työn tuloksena ovat olleet sen oppimateriaaliyksikön käännättämät ja kustantamat inarinsaamenkieliset oppikirjat, joiden pohjana ovat olleet suomenkieliset oppikirjat. Suurimmaksi osaksi saamenkieliset oppikirjat ovatkin käännöksiä suomesta, mutta osin niitä on sovitettu inarinsaamelaislasten ympäristöön sopivammiksi. Juuri oppikirjatyössä on korostunut yksi kielen elvytyksen aktiivinen muoto: tietoinen sanaston kasvattaminen eli aktiivinen uudissanon luominen, joka onkin yksi elpyvän kielen tuntomerkeistä.

Koska viime vuosien käännöstöiden myötä inarinsaameen on tullut arviolta noin 10 000 uutta sanaa (tieto omasta inarinsaamen sanakirja-aineistostani), on selvää, että vanhaa kulttuurisidonnaista sanastoa on ollut täydennettävä. Tätä varten Saamelaiskäräjien

³ Suomen Saamelaiskäräjät toimii oikeusministeriön hallinnon alla, mutta se ei itsehallinnollisen luonteensa vuoksi ole valtion viranomaisen eikä osa valtionhallintoa, vaan se on omalla laillaan perustettu saamelaisen kulttuuri-itsehallintoelin. Sen tärkein tehtävä on suunnitella ja toteuttaa Suomen perustuslaissa saamelaisille alkuperäiskansana turvattua kulttuuri-itsehallintoa. Se voi tehdä aloitteita ja esityksiä, antaa lausuntoja tehtäviinsä kuuluvissa asioissa ja päättää saamelaisen yhteiseen käyttöön osoitettujen varojen jaosta. Saamelaiskäräjät on Suomessa ainoa elin, joka voi ilmaista saamelaisen virallisen näkemyksen heitä koskevissa asioissa. (Saamelaiskäräjien toiminnasta katso tarkemmin esimerkiksi www.samediggi.fi.)

oppimateriaaliyksikkö käynnisti vuonna 1999 inarinsaame–suomi–inarinsaame-sanakirjaprojektin, jonka tarkoituksena on tuottaa inarinsaameen ajantasainen ja myös uudissanat sisältävä sanakirja. Saamelaiskäräjien inarinsaamen sanakirjaprojekti ei ole ollut ainoastaan jo olemassa olevan sanaston kirjaamista, vaan se sisältää myös paljon uudissanatyötä, joka on ollut pitkälti kääntäjien, opettajien ja sanakirjan tekijän (allekirjoittaneen) yhteistyötä. Aluksi uudissanojen virta kulki kieleen lähinnä yksittäisten käännösten kautta, ja kukin kääntäjä kirjasi ylös jokaisessa käännöksessä käyttöön ottamansa uudissanat, mutta inarinsaamenkielisen kouluopetuksen laajanemisen myötä oli tarve luoda ja vakiinnuttaa nopeasti käyttöön kokonaisia sanastoryhmiä. Juuri uudissanojen vakiinnuttamisessa Saamelaiskäräjien rooli oppikirjojen kustantajana ja sanakirjaprojektin järjestäjänä on ollut merkittävä, niin kuin seuraavasta käy ilmi.

Ympäristöopin opetuksen ja oppikirjojen käynnöstyön alkamisen myötä kieleen jouduttiin tekemään biologian ja maantieteen sanastot, ja ensisijaisesti luotiin näiden erikoisalojen perussanasto. Erityistä sananmuodostusmetodien kehittelyä on vaatinut etenkin ihmisen biologiaan liittyvän sanaston sekä runsaasti lajinnimiä (Suomen sienet, kasvit ja linnut) käsittävän biologian erityissanaston luominen. Tätä tietoista sanaston kehittelyä kuvaan tarkemmin toisessa kirjoituksessani Virittäjän tässä numerossa.

Matematiikan ja musiikin sanastoa on luotu ja vakiinnutettu tarpeen mukaan. Tämä johtuu siitä, ettei näistä oppiaineista ole vielä tehty oppikirjoja, ja juuri oppikirjojen tulon myötä uusi sanasto näyttäisi helpoiten vakiintuvan kieleen.

Inarinsaamen yliopisto-opetuksen käynnistämisen myötä kieleen jouduttiin luomaan kielitieteen sanastoa, jonka pohjana ovat suomen ja pohjoissaamen sanastot. Inarinsaamen opintoja varten Saamelaiskäräjät on myös rahoittanut inarinsaamen kielioopin kirjoittamisen.

Koska inarinsaamen opetus kouluissa on varsin uutta ja koska kääntäjiä on edelleenkin niukasti, myös inarinsaamenkielistä oppimateriaalia on vähän. Oppimateriaalin vähyys on osaltaan vaikuttanut siihen, ettei kouluissa vielä voida opettaa useampia oppiaineita inarinsaameksi, mutta kuitenkin oppimateriaalityön edistymisen ja sanaston kasvun myötä tilanne on vähitellen korjaantumassa.

Yksi näkyvä Saamelaiskäräjien alkuunpanema saamelaiskielten elvytystoimenpide on saamelaisten kieli- ja kulttuurisiidojen⁴ ylläpito. Kieli- ja kulttuurisiidat ovat Saamelaiskäräjien käynnistämiä, ja niillä on myös Enontekiön, Inarin ja Utsjoen kuntien rahoitusosuus. Kulttuurisiidat toimivat erityisesti saamelaisten sukupolvien kohtaamispaikkoina, joissa vanhat kielenpuhujat siirtävät perinnetietämyksensä ja kielensä nuoremmille. Kieli- ja kulttuurisiidojen toiminnan tavoitteena on

- 1) palauttaa saamelaisperheiden yhteys omaan kieleen ja kulttuuriin
- 2) luoda saamelaislapsille edellytyksiä siirtyä joustavasti saamenkieliseen päivähoitoon ja sitä kautta saamenkieliseen kouluopetukseen ja ammatilliseen koulutukseen ja kehittyä siten täysivaltaisiksi ja ehjiksi saamelaisyhteisön jäseniksi

⁴ Kulttuurisiidoja on kaiken kaikkiaan viisi: kolme pohjoissaamelle (Enontekiöllä, Utsjoella ja Inarissa), yksi inarinsaamelle (Ivalossa) ja yksi koltansaamelle (Sevettijärvellä).

- 3) tukea saamelaisvanhempia ja koko saamelaisyhteisöä saamen kielen käyttämisessä jopkapäiväisenä arkikielenä niin kotona kuin muuallakin.

Käytännössä kukin kieli- ja kulttuurisiida on luonut omat toimintamallinsa oman saamelaiskielensä elvyttämiseksi, sillä kunkin saamelaiskielen tarpeet ovat hieman erilaiset. Inarinsaamen kulttuurisiida on muun muassa järjestänyt lapsille puuha- ja askartelutapahtumia sekä yhteisiä tapahtumia inarinsaamen ryhmäperhepäiväkodin kanssa sekä perehdyttänyt lapsia ja aikuisia inarinsaamen kieleen, inarinsaamelaiseen taiteeseen ja käsityöperinteeseen. (Tiedot inarinsaamenkielisen kieli- ja kulttuurisiidan julkaisemattomasta vuoden 2002 toimintaraportista.)

KIELEN ELVYTYKSEN HUOMIOIMINEN YLIOPISTO-OPETUKSESSA

Aiemmin inarinsaamea ei voinut opiskella yliopistossa kuin yhden kurssin verran pohjoissaamen opintojen yhteydessä. Koska inarinsaamen kielen yhteiskunnallinen asema on edellä kuvatun mukaisesti noussut ja sen myötä inarinsaamen asiantuntijoiden tarve on lisääntynyt, syntyi tarve myös inarinsaamen yliopisto-opintokokonaisuuden luomiseen. Kuten edellä mainitsinkin, Inarin kunnalla olisi valmiudet järjestää oppilaille täysin inarinsaamenkielinen opetus, mutta käytännössä tämä ei ole ollut mahdollista kroonisen opettajapulauksi: tällä hetkellä inarinsaamen opettajia on kaksi, ja he molemmat opiskelevat edelleen.

Yliopistokoulutuksen tavoitteena on antaa inarinsaamelaisille opettajille kielelliset valmiudet opettaa kouluissa ja muualla inarinsaamea ja inarinsaameksi sekä antaa inarinsaamen koulutus tutkijoille, jotka tulevaisuudessa sijoittuvat muun muassa median palvelukseen ja tutkimusalalle. Lähitulevaisuuden suunnitelmiin kuuluu pyrkimys laajentaa inarinsaamen opintoja siten, että myös aineopintojen ja syventävien opintojen suorittaminen siitä olisi mahdollista. Näihin opintoihin tulisi tulevaisuudessa sisällyttää myös erityisopintoja uhanalaisen kielen elvytyksen metodeista.

Inarinsaamen kielen approbaturipintokokonaisuus (15 opintoviikkoa) käynnistettiin kesällä 2001 Oulun yliopiston Giellagas-instituutin ja Saamelaisalueen koulutuskeskuksen yhteistyönä: Giellagas-instituutti vastaa inarinsaamen opetusohjelmasta ja Saamelaisalueen koulutuskeskus opetuksen käytännön toteuttamisesta. Tätä kirjoitettaessa inarinsaamen opinto-ohjelmaa ollaan laajentamassa siten, että muutaman vuoden sisällä voitaisiin aloittaa inarinsaamen aineopintojen opetus.

Inarinsaamen perusopinnoissa on kiinnitetty erityistä huomiota siihen, että kielen uhanalaisuus asettaa tiettyjä erityisvaatimuksia kielenhuollolle:

- 1) Inarinsaamen kirjakieli on vasta kehitymässä eri murteiden pohjalta. Näin ollen kieltä on huollettava varovaisesti: selvät vieraskielisyydet (kuten suomen kielestä tulevat selvät rektiovirheet) on oivottava, mutta eri murremuodoille ja samoin eri ortografiaratkaisuille on jätettävä tilaa. Toisin sanoen ehdoton normatiivisuus voi tässä kielen elvytysvaiheessa helposti huoltaa kielen tukkoon ja lopullisesti pelästyttää ne ihmiset käyttämästä kieltä, jotka ovat vaivoin omaksuneet sen uudestaan. Tähän samaan tulokseen voivat johtaa myös voimakkaat kannanotot jonkin murteen tai idiolektin parimmuudesta tai huonommuudesta ja toisaalta myös toisten puheen jatkuva korjailu

»puhtaamman» kielen mukaiseksi. Nämä ilmiöt ovat näkyvissä myös inarinsaamen puhujien keskuudessa, ja jotkut kokevat ne epävarmuutta aiheuttaviksi ja jopa uhkaaviksi.

- 2) Toisaalta taas uhanalaisen kielen huolto vaikuttaa veneen keikuttamiselta: siinä, missä kieltä olisi huollettava varovaisesti, joutuu kielen asiantuntija pakostakin ottamaan normatiivisesti kantaa puhdaskielisyyskysymyksiin, jotka liittyvät sekä sanastoon että kielioppiin. Kielenpuhujat ovat aktiivisesti mukana kielensä elvytyksessä, mikä painee heidät etsimään tasapainoa puhtaan kirjakielen ja paikallismurteita sallivan kielen välillä. Konkreetteja kysymyksiä ovat siis ensiksikin se, mikä jokin tietty sana olisi saameksi, ja toisaalta se, onko jokin kielen piirre »oikein» vai »väärin». Usein tällaiset kysymykset nousevat esiin joko mediassa, käännöstyössä tai juuri pienten lasten kielikylvyssä, kun monen pyrkimyksenä olisi opettaa lapsille mahdollisimman hyvää ja »puhdasta» inarinsaamea. Kielikylpyä ajatellen kieliyhteisön tulisi kuitenkin olla sallivampi: vain muutamat inarinsaamelaiset ovat saaneet kielikoulutusta, ja useimmilla puhujilla on ainoastaan äidinkielen puhujan intuitio. Jos heidän puheensa ei olekaan täysin kirjakielen mukaista, se ei liene kovin haitallista, koska lapsi oppii viimeistään koulussa erottamaan kirjakielen ja murteen erot. Jokaisessa kieliyhteisössä on täysin luonnollista, ettei kukaan puhu täysin kirjakielen mukaisesti.

Normatiivisuuteen ja kielen ohjailuun tulisikin pyrkiä kahta koodia käyttämällä: virallisempaa kirjakielen koodia voitaisiin käyttää muun muassa mediassa ja kouluisissa, ja vastaavasti muualla voisi käytössä olla epävirallisempi idiolektinen koodi. Toisin sanoen ainakin opettajia ja mediatyöntekijöitä, joiden kieli toimii vahvana mallina yhteiskunnassa, täytyisi opettaa entistä enemmän kiinnittämään huomiota henkilökohtaisen kielensä huoltoon. Heidän tulisi yksilötasolla pystyä erottamaan, mitkä kielen piirteet ovat hyväksyttäviä kirjakielessä ja mitkä taas ovat yksittäisten idiolektien mukaisia.

- 3) Vasta nuori sukupolvi on oppinut kirjoittamaan inarinsaamea, ja kielen ortografia on vielä osin vakiintumatonta. Inarinsaamelaisia on tuettava äidinkielenä kirjoittamisessa, ja heitä on rohkaistava kirjoittamaan omalla äidinkielellään, virheitä pelkäämättä. Toisin sanoen kielenhuoltajan on pyrittävä positiivisesti ohjaamaan ortografian ja kielen kehitystä kuitenkin esiintymättä ehdottomana auktoriteettina.
- 4) Koska kielenelvytyksen seurauksena inarinsaamen sanasto kasvaa rajusti, täytyisi sen kasvua ohjata, jotta sanat vakiintuisivat nopeasti kieleen. Sanaston ohjailun tulisi alkaa jo uudissanoja tehtailtaessa: uudissanojen laatijoiden on käytännössä tunnettava ne tekijät, jotka liittyvät uudissanon vakiintumiseen. Tällöin pelkkä perustieto sanojen muodostuksesta johtamalla, lainaamalla ja yhdyssanoja muodostamalla ei riitä, vaan tarvitaan myös käsitys siitä, mitä sananmuodostuksen keinoa milloinkin voidaan soveltaa, ja tietoa siitä, mistä löytyy kuhunkin uudissanaan paras mahdollinen malli. Toisin sanoen uudissanon laatijan on kyettävä ennakoimaan tekijät, jotka takaavat uuden sanan elinkelpoisuuden ja sen, millä ehdoin kielenpuhujat hyväksyvät sanan omaan kieleensä. Kun uudissana on tehty »oikein», se on itse asiassa tehty käyttäjien odotusten mukaisesti, jolloin kieliyhteisö helposti hyväksyy uuden sanatulokkaan. Tällöin sanan vakiintuminen ei ole enää kiinni sattumasta. Samalla on huolehdittava siitä, ettei samalle käsitteelle oteta eri tahoilla samanaikaisesti käyttöön useita uudissanaehdokkaita: silloin vaarana on se, ettei mikään sanoista vakiinnu kieleen.

▷

Inarinsaamassa sanojen vakiinnuttaminen on jossakin määrin ollut mahdollista Saamelaiskäräjien oppimateriaaliyksikön oppimateriaaliprojektien kautta, jotka ovat yhteydessä kouluopetukseen ja käännöstyöhön. Inarinsaameen tulisi kuitenkin saada erillinen kielenhuoltoyksikkö, joka ottaisi kantaa vasta tehtyjen sanojen kelvollisuuteen ja elinvoimaisuuteen. Inarinsaamen tilanteessa hyvänä puolena on ollut se, että samaa uudissanastoa on tarvittu samanaikaisesti useammilla tahoilla, joten eri tahojen yhteistyö on edesauttanut sanojen nopeaa vakiintumista kieleen.

Edellä on lueteltu muutamia uhanalaisen kielen huoltoon liittyviä erityispiirteitä, joita inarinsaamelaiset ovat havainneet kielensä elvytystyön aikana. Koska kielen elpyminen on kuitenkin hyvin monivaiheinen ja monimutkainen prosessi, olisi tarpeen selvittää yksityiskohtaisemmin, millaisia vaatimuksia kielen elvytys asettaa vähemmistökielen opetukselle, tutkimukselle ja kielenhuollolle, jottei kielen elvytystä tarveltaisi hyvää tarkoitavilla, usein suoraan suomen kielen huollosta ja tutkimuksesta otetuilla malleilla.

INARINSAAMEN KIELEN ELPYMINEN JA KIELEN TULEVAISUUDENNÄKYMÄT

Inarinsaamen kielen elvytysprosessi on hyvä osoitus siitä, että uhanalainen kieli voi suosuisissa oloissa elpyä ja kehittyä opetuskieleksi ja virkakieleksi. Kun kieli saa lisää statusta, ihmisten kiinnostus sitä kohtaan kasvaa ja kieltä arvostetaan. Tämän seurauksena kieltä ryhdytään käyttämään aktiivisesti, mutta kielen aktiivinen puhujajoukko on ensin pieni. Nykyiset lapset saavat siis kasvaa pienelle kielelle suosuisassa kieliympäristössä. Tosin kielen puhujia on entistä enemmän rohkaistava käyttämään vähemmistökieltä, sillä suurimpana uhkakuvana on edelleenkin yhteiskunnallisesti vahva suomen kieli, jota saamelaiset helposti käyttävät keskenäänkin.

Inarinsaamen kielensäilyttäjien ketju on nyt miltei luotu, ja sen suhteen kielen tulevaisuus on turvattu. Nyt siis kielen säilyminen on todellakin — professori Laitisen sanoja lainatakseni — kiinni pikkurahasta: inarinsaamen kielen siirtäminen seuraaville sukupolville tapahtuu ainakin vielä seuraavien sukupolvien ajan saamenkielisessä päivähoitossa ja koulussa. Näin ollen kielen siirtämiseen tuleville sukupolville tarvitaan kaksi päiväkotia inarinsaamea puhuviin pääkyliin, toinen Inariin ja toinen Ivaloon, ja niiden lisäksi enemmän inarinsaamenkielistä kouluopetusta. Toivottavasti viimeistään uuden saamen kielilain voimaantulo korjaisi inarinsaamenkielisen päivähoiton tilanteen: kielilakihan takaisi saamelaisille omakieliset palvelut, joihin päiväkoditkin on luettava. Jos kielensäilyttäjien ketjun alkupää eli inarinsaamen kielipesätoiminta katkeaa vuosien työn jälkeen varsin mitättömältä tuntuvan rahasumman takia, se vie mennessään koko kielen ja kulttuurin vajaassa sadassa vuodessa.

Nyt kielen tulevaisuuden siis ratkaisee lopullisesti se, saako Inarin kunta valtiolta pysyvän rahoituksen inarinsaamenkielisiin päivähoitopalveluihin vai ei. Siihen saakka kieltä joudutaan ylläpitämään tilapäisrahoituksen turvin. Myös inarinsaamenkielisten opettajien koulutus on viipymättä aloitettava, jotta tavoitteeseen inarinsaamenkielistä kouluopetuksesta päästäisiin. — Vai olisiko nyt suomalaisten aika kulkea se sama tie, jonka saamelaisetkin kulkivat, kun jokaisen oli pakko oppia suomea ja suomeksi: pitäisikö suomalaisten vuorostaan saada oppinsa saameksi? ■

LÄHTEET

- Inarinsaamenkielisen kieli- ja kulttuurisiidan toimintaraportti 2002*. Käsikirjoitus.
- KORHONEN, MIKKO 1981: *Johdatus lapin kielen historiaan*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LAITINEN, LEA 1999: Inarinsaamen kielipesä. – *Suomen Kulttuurirahaston 60. toimintavuosi. Vuosikatsaus 1.10.1998–30.9.1999* s. 122–125. Helsinki: Suomen kulttuurirahasto.
- 2003 [2002]: Kielentutkimus ja äidinkieli. Virkaanastujaisesitelmä Helsingin yliopistossa 4.12.2002. – *Virittäjä* 107 s. 83–87.
- LEHTOLA, VELI-PEKKA 1997: *Saamelaiset. Historia, yhteiskunta ja taide*. Jyväskylä: kustannus-Puntsi.
- MOROTTAJA, MATTI 1997: Loveihásáš servi. – *Anarâš njuhčâmáánu* 1997 s. 2
- OLTHUIS, MARJA-LIISA 2000: Inarinsaamen kielen vuosisadat. – *Virittäjä* 104 s. 568–575.

Sähköposti: marja-liisa@olthuis.net